

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” - CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT
IDENTITATEA CREȘTINISMULUI
DUPĂ NOUL TESTAMENT.
CONSIDERAȚII ISTORICE ȘI
RELIGIOSE

COORDONATOR:
IPS Prof. Univ. Dr. Teodosie PETRESCU

DOCTORAND:
Pr. Vasile ZAVATE

CONSTANȚA
2019

CUPRINS

INTRODUCERE 4

1. Argument și obiectivele cercetării 4
2. Relevanța tezei în cercetarea națională și internațională 6
3. Metodologia utilizată 8

CAPITOLUL I – TAINA / MISTERUL – STRUCTURA IDENTITARĂ A RELIGIEI 10

- 1.1. Taina / misterul – vocabularul religios. Precizări conceptuale 10
 - 1.1.1. Μυστηριων – uzanța cuvântului în sfera religioasă 10
 - 1.1.2. Semnificații variate ale misterului în filosofie și ontologie 15
 - 1.1.3. Criterii teologice ale conceptului de "taină / mister" în Vechiul și Noul Testament. O trimitere directă la ființa incognoscibilă a lui Dumnezeu 18
 - 1.1.3.1. סוד (sod) – dimensiunea conceptuală a "tainei" în Vechiul Testament 18
 - 1.1.3.2. τα μυστήρια, μυστηριον. Prefigurarea misterului creștin în Vechiul Testament 21
 - 1.1.3.3. Valențe conceptuale ale "tainei" și "misterului" în limbajul teologic al Sfântului Apostol Pavel 24
 - 1.2. Demontarea opiniilor conform cărora creștinismul e rezultat al influențelor culturii grecești și al religiilor de mistere din perioada elenistică. Argumentații biblice și teologice 37
 - 1.3. Amplificarea dimensiunii conceptuale a "tainei" în orizontul teologiei patristice 42
 - 1.3.1. Sfântul Ignatie al Antiohiei 42
 - 1.3.2. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful 43
 - 1.3.3. Sfântul Irineu de Lyon 44
 - 1.3.4. Origen 45
 - 1.3.5. Sfântul Ioan Gură de Aur 47
 - 1.3.6. Sfântul Maxim Mărturisitorul 49
 - 1.4. μυστήριον τοῦ Θεοῦ (1 Corinteni 2,1) / μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ (Efeseni 3,4). Taina lui Hristos ca itinerariu spiritual și premiză a experienței mistice 50

CAPITOLUL II – SFINTELE TAINÉ DUPĂ NOUL TESTAMENT: ELEMENTE ALE IDENTITĂȚII CREȘTINE PRIN ÎNCORPORAREA ÎN BISERICĂ 58

- 2.1. Sfintele Taine – mijloace cultice de unire cu Hristos. Argumentații noutestamentare 58
 - 2.1.1. Concepția creștină despre taină. Considerații teologice 58
 - 2.1.2. Dimensiunea sacramentală a Sfintelor Taine după Noul Testament 66
 - 2.1.2.1. Trăirea "Tainei lui Hristos" (μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ) prin Sfintele Taine în Biserică 66
 - 2.1.2.2. Fundamentul hristologic al Sfintelor Taine 69
 - 2.1.3. Sfintele Taine se întemeiază pe textul evanghelic 70

2.2. Tainele de inițiere ca încorporare în Biserică: Botez, Mirungere, Euharistie. Matrice a identității creștine	89
2.2.1. Terminologia biblică a Tainelor de inițiere creștină	89
2.2.2. Taina Botezul în experiența Noului Testament	91
2.2.2.1. Ἐβάπτισεν ὕδατι (botezul cu apă) - Βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ (botezul în Duhul Sfânt) în perspectiva lucană (Faptele Apostolilor 1, 5)	91
2.2.2.2. Primirea Duhului Sfânt după botezul în numele lui Iisus în cazul samarinenilor (Faptele Apostolilor 8, 14-17)	93
2.2.2.3. Primirea Duhului Sfânt înainte de botezul cu apă (Faptele Apostolilor 10, 44-48)	95
2.2.2.4. "Botezul lui Ioan" ca botez al pocăinței și primirea Duhului Sfânt (Faptele Apostolilor 19, 1-6)	97
2.2.2.5. Gestul ritualic al punerii mâinilor și primirea Duhului Sfânt	100
2.2.2.6. Doctrina și simbolismul Botezului creștin după Noul Testament	103
2.2.3. Mirungerea după Sfânta Scriptură	110
2.2.3.1. Congruența sacramentală dintre Botez și Mirungere	110
2.2.3.2. Instituirea Tainei Mirungerii după Noul Testament	116
2.2.3.3. Elementele componente ale ritualului baptismal și al mirungerii	117
2.2.4. Taina Sfintei Euharistii – încorporarea integrală și plenară în Biserică	125
2.2.4.1. Cadrul liturgic accesibilizează "Taina lui Hristos"	125
2.2.4.2. Euharistia ca Taină, Jertfă și continuă permanentizare a lui Hristos înviat	127
CAPITOLUL III – RELIGIILE DE MISTERE VERSUS CREȘTINISM. DIFERENȚIERI ȘI PARTICULARITĂȚI	147
3.1. Religiile de mistere – prezența cultelor inițiatice contemporane creștinismului	147
3.1.1. Delimitări conceptuale	147
3.1.2. "Secretul", "inițierea", "disciplina arcană" – elemente esențiale ale religiei inițiatice	150
3.1.3. Religiile de mistere versus cultele civice tradiționale	152
3.2. "Taina lui Hristos" – o radicală resemnificare a misterului religios în persoana Logosului	155
3.3. Receptarea Divinului în mister	158
3.4. Regula fidei - factor normativ al dreptei credințe creștine în experiența creștinsimului primar	163
CAPITOLUL IV – MITHRAISMUL – UN CONCURRENT REDUTABIL CREȘTINISMULUI. EVALUARE DIN PERSPECTIVĂ TEOLOGICĂ NOUTESTAMENTARĂ	167
4.1. Mithraismul – cult de misterii. Considerații istorice și religioase	167
4.1.1. Mithra în panteonul Iranian	168
4.1.2. Mithra în panteonul Indian	176
4.1.3. Originile Mithraismului – metamorfoza unui cult în dinamica interculturală greco-romană antică	178

4.1.4. Mitul nașterii zeului Mithra	190
4.1.5. Doctrina misteriiilor mitharice: sincretism religios	194
4.1.6. Cultul lui Mithra în spațiul romanic	213
4.1.6.1. Răspândirea Mithraismului în Imperiul Roman	213
4.1.6.2. Mithaismul și puterea imperială a Romei	234
4.1.6.3. Mithraismul și religiile imperiului. Contextualizare istorico-politică	244
4.1.7. Cultul mithraic	253
4.1.7.1. Inițierea în cele 7 grade ale misterelor mithraice	253
4.1.7.2. Sacerdoțiu și serviciul cultural	263
4.1.7.3. Femeile în cultul mithraic	269
4.1.7.4. Templele mithraice (mithraeum)	271
4.2. Creștinism și religiile de mistere. Argumentații teologice-noutestamentare care legitimizează autenticitatea identității creștine	276
4.2.1. Istoricitatea și transcendența Dumnezeului revelat și personal al Sfintei Scripturi versus divinitățile mitologice	276
4.2.2. Taina creștină și misterele religiilor sincretiste. Aparente surse de împrumut	280
CONCLUZII	295
BIBLIOGRAFIE	299
I. Izvoare	299
A. Ediții ale Sfintei Scripturi	299
B. Literatură patristică	299
II. Dicționare, enciclopedii	301
III. Comentarii biblice	302
IV. Cărți, studii, articole	303

Prezenta teză de doctorat propune o temă de cercetare mai particularizată în orizontul cercetării biblice: *Identitatea creștinismului după Noul Testament. Contextualizări istorice și religioase*, și vine să surprindă situarea creștinismului primar în peisajul religios al lumii antice greco-romane. Se are în vedere evidențierea întemeierii Bisericii creștine după Noul Testament ca factor de oficializare a reprezentării creștinismului în spațiul public și concurența pe care acesta l-a avut în cultele de mistere, în mod special în cultul lui Mithra. Cercetarea noastră de na ajută să decriptăm pe premisele istorice ale Faptelor Apostolilor diferențele dintre creștinism și mithraism, cum anume se definește inițierea în cele două religii, ce presupune aceasta și, nu în ultimul rând, evidențierea probelor istorice evanghelice ale creștinismului, atât de contestat și blamat în societatea postmodernă contemporană

Creștinismul este „viața în Hristos”, iar a fi creștin înseamnă a trăi în spațiul sacramental și liturgic al Bisericii, spațiu în care se realizează dialogul iubitor sau comuniunea cu Dumnezeu. Acesta este sensul în jurul căruia gravitează vocația creștină: îndumnezeirea sau asemănarea omului cu Dumnezeu prin har. Omul este persoana așezat într-o relație personală cu Dumnezeu Personal (Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt). Dacă catalogăm creștinismul ca o religie care se înscrie în tabloul statistic al religiilor lumii, îl dezbrăcăm de profunzimea a ceea ce îl definește. Urmând părintelui Alexander Schmemman privim creștinismul ca „religia religiilor” sau „sfârșitul tuturor religiilor”, în care ideea despre Dumnezeu nu este conturată progresiv în accepțiunea și gândirea omului, în dezvoltarea și exprimarea sentimentului religios, ci premiza fundamentală a creștinismului este Revelația, actul supranatural prin care Dumnezeu Se descoperă omului, iar omul conștientizând această relație pe care o trăiește cu Dumnezeu Îl cunoaște, deși El rămâne permanent incognoscibil în ființa Sa. Omul privește spre Dumnezeu într-o vedere mistică, spirituală, conștientizează prin actul harului împărtășit lui prin Duhul Sfânt, și actul credinței, ceea ce este, sensul existenței sale și modul de realizare a împlinirii actului sau existențial.

În creștinism Dumnezeu este cu omul și omul cu Dumnezeu, raport exprimat cel mai bine în cultul divin și cel liturgic. În această „euharistie” actualizată permanent omul se îmbogățește spiritual, iar procesul cunoașterii și înțelegerii lui Dumnezeu este pătruns. Învățătura creștină promovează ca Dumnezeu este incognoscibil în ființa Sa, este mai presus de puterea umană de înțelegere, este infinit, supraființial, depășind orice categorie spațială și temporară. Atât catafatismul și apofatismul, ca modalități de cunoaștere ale lui Dumnezeu, rezuma într-o singură definiție: „Dumnezeu este Cel ce este” (Ieșire 3,14). El este Creatorul Care prin actul de iubire aduce de la ne-ființa la ființa, adică îl creează pe om, și creează un univers, destinat omului ca spațiu de lucrare a maturității sale spirituale. Dumnezeu îl așează pe om, într-o mișcare care converge spre El și în El, în sensul îndumnezeirii sale.

Exprimarea apofatica în cunoașterea lui Dumnezeu creează premiza misterului creștin. Misterul său taina creștină nu este un concept înțeles în modul cum este promovat de religiile de mistere, ca un simplu fapt esoteric și exterior. În creștinism, termenul mister are un cu totul alt sens, profund și trimite la elementul divin. Vorbim de misterul creștin, pentru ca creștinismul se împletește din aceste două elemente: divin și uman, iar misterul privește elementul divin, cât și experiența comuniunii cu Dumnezeu. Dumnezeu rămâne o taină chiar și pentru creștin, El este

inepuizabil, „întunericul dumnezeiesc”, iar în actul cunoașterii Sale cunoaștem manifestările în afara ființei Sale, dar niciodată ființa Să inefabila. Iisus Hristos, deși a venit în maximă intimitate, apropiere față de noi, prin actul Întrupării, luând trup omenesc cu scopul restaurării neamului omenesc din tirania diavolului, El rămâne permanent Dumnezeu adevărat, Persoana divino-umana prin care ni se deschide posibilitatea recondiționării în starea noastră primordială înainte de căderea în păcat.

Abordând problema religiilor de mistere, și în special problema mithraismului, nu putem face o corelație între misterul creștin și cel păgân. Nu exista un punct de interferență care să ne permită să asociem misterul pagand de cel creștin, întrucât în păgânism misterul nu are o funcție ontologică, dacă am putea spune, ci una pur ezotrică, de secret, adică aspectul exterior prin care s-a făcut cunoscut această religie. Creștinismul are un mesaj universal și nu se adresează oamenilor pe criterii rasiale, sex sau vârstă. Condiția intrării în creștinism este primirea celor trei Sfinte Taine: Botezul, Mirungerea și Împărtășania, prin care devenim membrii ai Bisericii lui Hristos, ne incorporăm în trupul Sau tainic.

S-a încercat de unii cercetători (Ernest Renan) în elaborarea tezei originii creștinismului să se facă o paralelă între religiile de mistere și creștinism - perceput de altfel că o religie de mistere, ca o religie care este puternic influențată de misterul păgân. Practic creștinismul nu ar fi decât o readaptare a anticelor religii de mistere, în care cel mai mare aport la configurarea sa a avut mithraismul.

Faptul că exista asemănări între mistere și creștinism este ceva observat încă din primele secole ale creștinismului, când atât creștinii cât și necreștinii discutau asupra unor asemănări. Apreciind semnificația asemănărilor în anumite domenii cruciale (Sfintele Taine și motivul zeului salvator) trebuie să ținem cont de următoarele:

a. Unele dintre presupusele paralele nu sunt altceva decât rezultatul amestecului de elemente eterogene pe care cercetătorii moderni le-au luat din surse variate. Așa cum spune Schweitzer¹ „aproape toate scrierile foarte cunoscute suferă de aceasta inacuratețe. Ele construiesc din variate fragmente de informație un fel de religie de mistere universală care n-a existat niciodată și cu atât mai puțin în timpul Sfântului creștinismului primar.”

Chiar și cercetătorii cei mai cunoscuți au cedat tentației de a fi mai preciși chiar decât permite informația existentă. Comentând aceasta, Edwyn R. Bevan² spune caustic: „...bineînțeles că dacă cineva face o descriere imaginară a misterelor, așa cum o face Loisy, umplând locurile lipsă din imaginea care ne-a fost lăsată de euharistia creștină, atunci acel cineva obține ceva impresionant. După acest plan pui elementele creștine acolo și apoi te străduiești să le găsești. E de la sine înțeles că asemănările descoperite prin o astfel de metodologie dispar când sunt confruntate cu textele originale. Într-un cuvânt trebuie să ne ferim de ceea ce se numește „paralele făcute plauzibile prin descriere selectivă”.

b. Chiar și atunci când comparațiile sunt reale și nu imaginare, semnificația lor, în folosul comparației, va depinde de faptul că ele sunt genealogice sau simple comparații analogice. Adică,

¹ A. Schweitzer, *Geschichte der Paulinischen Forschung*, Tübingen, 1911, p. 18

² Edwin R. Bevan, *The History of Christianity in the Light of Modern Knowledge*, Glasgow, 1929, p. 105

trebuie să ne întrebăm dacă asemănările sunt privite ca rezultate ale unei experiențe religioase mai mult sau mai puțin echivalente, datorate unei echivalente, care poate fi numită psihică, și a uneia de condiții exterioare, sau dacă sunt datorate împrumuturilor de la una la alta.

Oricât de interesantă ar fi paralela pe care o face Sir James Fraser în monumentală sa opera „*Creanga de Aur*” adunând informații din cele patru părți ale lumii, sub nici o formă ea nu trebuie privită ca rezultat al unui împrumut demonstrabil. Căutând legături între ele nu este suficient, după cum remarca F.C. Conybeare³, „ca o institutie, o persoană sau o credință să ne reamintească doar de o alta. Înainte de a afirma că exista legături literare și de tradiție între elementele similare ale poveștilor și miturilor, trebuie să știm sigur că a fost posibilă comunicarea între ele.”

Este un fapt recunoscut că mari asemănări în ceea ce privește chiar exprimarea, au fost descoperite în zone variate, dar ele nu sunt legate una de alta prin nimic mai mult decât simpla analogie.

Sfântul Clement Alexandrinul - precizează diferență esențială între misterele antice și misterul creștin spunând că „ voi da la iveală potrivit învățaturii celei adevărate, vrăjitoria care este ascunsă în ele (în mistere)” arătând ca „acestea sunt misterele celor fără Dumnezeu. ...Că socotesc dumnezei pe cei care nu sunt cu adevărat dumnezei; dar, mai bine spus, nici nu exista, ci au numai numele de dumnezei”. El afirma prin aceasta, cu cunoașterea pe care o avea deopotrivă ca grec și creștin, fără ostilitate în ceea ce privește misterele, contrastul insurmontabil între esența învățaturii creștine și cea care însoțea religiile de mistere.

c. Chiar și când paralela este genealogica nu putem crede în totalitate că misterele au influențat întotdeauna creștinismul, fiindcă nu este numai posibil, ci chiar probabil că în anumite cazuri influența să fi fost inversă. Frantz Cumont afirma această influență a creștinismului spunând: „ creștinismul însuși a influențat alte religii după ce el avea să devină o forță morală în lume”. În ceea ce T.R. Glover numea „conflictul religiilor Imperiului Roman timpuriu”, era de așteptat ca hierofanții cultelor care pierdeau teren în fața unui cretinism în creștere să încerce să se opună. Unul dintre modurile cele mai sigure ar fi fost să imite învățăturile creștinismului oferind aceleași lucruri pe care le oferea el. Astfel trebuie interpretată fără îndoială schimbarea în ritul taurobolium.

Este importantă problemă ce impune analiza cuvintelor ce lipsesc din vocabularul primilor scriitori creștini. Este evident faptul că multe cuvinte obișnuite, din viața de fiecare zi a religiilor păgâne contemporane lipsesc din Noul Testament; cuvinte ca *mistis*: *misticos* sau termeni religioși ca *mistagogos*, *katarsia*, *katarsis*. Creștinii nu erau numiți niciodată ieroi nici ieros și nici nu foloseau pentru locul de întâlnire cuvântul naos. Am căuta degeaba telein și compuşii lui cu sensul de inițiere, telos cu același sens, ca și teleti, atelestos, și alte cuvinte comune ale Misterelor ca ierofantis, orghia, katochos, entheos, enthousiazein și echivalentele lor care așa cum spune A.D.Nock⁴ „, or putea la fel de bine să fie folosite ca să descrie starea de pătrundere a Duhului

³ F. C. Conybeare apud Jean M. Metzger, *Considerations of methodology in the study of the Mystery Religions and Early Christianity*, Harvard Theological Review, nr. 1, vol. XLVIII, January, 1995, p. 9

⁴ Arthur Darby Nock, in *Vocabulary of the New Testamentum, Essays on Religion and Ancient World*, selected and edited, with an Introduction, Bibliography of Nock's writings, and Indexes, by Zeph Stewart, Calderon Press, Oxford, 1972, p. 343

Sfânt"⁵. Ceea ce este important continuă Nock, este că „aceste cuvinte cu înțeles secret aparțin limbajului religios obișnuit și intrând în categoria metaforelor normale. Se pare, de asemenea că evitarea lor este una deliberată probabil datorită unor sensuri neacceptate. Cu siguranță nu există nici o indicație a adaptării unor termeni religioși păgâni”⁶.

Puținele cuvinte care apar și în Noul Testament și în textele misterelor sunt fie rare în Noul Testament pentru a putea fi concludente în stabilirea unor afinități religioase (ca miein, emvateuein, epoptis, fiecare din ele apar doar o dată), fie au un sens total diferit în cele două surse (mistiriori).

Cea mai evidentă diferență dintre creștinism și mistere constă între baza istorică a primului și caracterul mitologic al celui de-al doilea. Spre deosebire de zeitățile care apar în mistere și care sunt figuri nebuloase ale unui trecut imaginar, una dintre Persoanele divine ale Sfintei Treimi, pe care creștinii o venerază și o numesc Dumnezeu, era cunoscută ca o Persoană reală care a viețuit pe pământ cu foarte puțin timp înainte ca primele documente ale Noului Testament să fie scrise. Încă de la început crezul creștin a inclus afirmația că Iisus Hristos „a fost răstignit în timpul lui Pontiu Pilat”. Pe de altă parte, Plutarh considera necesar să o avertizeze pe preoteasa Clea ca ea să nu creadă că „vreuna din aceste istorisiri (despre Iisus și Osiris) s-au întâmplat de fapt în felul în care sunt relatate ”.

c) Spre deosebire de modul secret în care se comportau cei ce păzeau misterele, creștinii lăseau cărțile sacre la îndemâna oricui. Chiar și când s-a elaborat disciplina arcană, în sec. IV-V (fie ca o tehnică diplomatică și pedagogică, și/sau ca un împrumut pe care creștinismul l-a luat de la mistere), se poate observa simplitatea și deschiderea ritului creștin în contrast cu caracterul secret al misterelor păgâne⁷ (tot o formă a disciplinei arcane găsim și în romano-catolicism până în secolul XX, iar în Biserica Ortodoxă Greacă și cele ruse și astăzi. Aceasta înțelegându-se din insistența folosire a limbii sacre (slavă, greaca veche) nemaiînțeleasă astăzi de credincioși, prin aceasta lipsind pe credincioși de cunoașterea adevărului mântuitor în totalitate).

d) Diferențele dintre Taina creștină a Botezului și Euharistiei și ceremoniile corespunzătoare din cadrul misterelor sunt la fel de profunde pe cât sunt de superficiale asemănările. Acestea două Sfinte Taine creștine au fost la început considerate dona dată, adică binecuvântări pentru aceia care prin natura lor era nepotrivit să participe la noua credință instituită prin Persoana și lucrarea lui Hristos. Misterele păgâne dimpotrivă ofereau darurile ex opere operato prin „eliberarea sau crearea unui element muritor în individ cu o acțiune oarecare în viitor, dar care nu aducea nici o schimbare eu-lui moral în scopul viețuirii”. Pentru creștin Sfintele Taine au o importanță hotărâtoare pentru ca prin ele Sfânta Treime însăși este lucrătoare prin harul Duhului Sfânt în sufletul său, realizând astfel o sinergie între Dumnezeu și om.

4. În sfârșit creștinismul și cultele de mistere diferă în ceea ce privește punctul de vedere asupra filozofiei istoriei:

⁵ ibidem, p. 345

⁶ ibidem, p. 347

⁷ Pr. Prof. I. G. Coman, *Probleme de filozofie și literatură patristică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1995, p. 212

I. Este un lucru general acceptat că ritualele misterelor, care comemorează moartea și învierea unei zeități reprezintă recurența anotimpurilor și ciclul vegetal. Cu alte cuvinte aceste mituri sunt expresia vechiului simbolism al naturii; spiritul vegetației moare în fiecare an și reînvie. Conform așteptării populare acest proces al lumii se repetă la nesfârșit fiind o mișcare circulară, care nu duce nicăieri. Pentru creștini pe de altă parte, moștenitori ai viziunii ebraice asupra istoriei, curgerea timpului cuprinde o serie de evenimente unice dintre care cel mai semnificativ este moartea și învierea lui Hristos. Spre deosebire de moartea și învierea recurentă a zeităților, simbolizând ciclul naturii, pentru creștini importanța lucrării lui Iisus a fost legată de caracterul, odată pentru totdeauna, al morții și învierii Lui.

ÎI. Și în alt mod misterele diferă de interpretarea creștină a istoriei. Miturile speculative ale cultelor de mistere sunt lipsite în totalitate de orice legătură cu înțelesul moral și spiritual al istoriei, care este însă în creștinism este strâns implicat în patimile și triumful Domnului Hristos. De fapt, abia în secolul al IV-lea, când contrastul dintre religii a devenit din ce în ce mai puternic, există dovezi ale unei încercări de a găsi valori morale în miturile cultice. Pentru orice evaluare comparativă a relației dintre religiile de mistere și creștinismul primar trebuie să se manifeste precauție și să se facă o distincție clară a elementelor care le aparțin.

În Biserica Ortodoxă nu s-a întreprins un studiu special al misterului, tainei deoarece aceasta este caracteristica intrinsecă a credinței. În centrul acestei credințe stă Sfânta Treime care „este suprema taină a existenței, care explică toate, sau fără de care nu se poate explica nimic”.⁵⁸ De aceea relația omului credincios cu Dumnezeu are la bază modelul relației de iubire existentă între persoanele Sfintei Treimi. Existența personală face că, atât relațiile dintre persoanele Sfintei Treimi, cât și relația cu omul să fie inepuizabilă și, drept urmare, tainică. La nivelul existenței umane această relație a căpătat forma sistematizată a doctrinei și cultului, dar aceste forme de percepție sunt numai mijloace ale exprimării, care nu îngrădesc și nu epuizează relația. Simbolul verbal și acțiunea simbolică sunt mijloace prin care omul exprimă relația sa tainică cu Dumnezeu. Simbolul păstrează totdeauna înțelesuri secrete, este ca un veșmânt care arată forma corpului, dar în același timp o disimulează. Teologia simbolică a antichității elenistice avea cunoștințe sigure despre aceasta și tocmai aici găsim „cheia” miraculoasă pentru a da sensul riturilor culturale ale tuturor misterelor.

Creștinismul nu este niciodată numai religia cuvântului gol, a înțelegerii pur și simplu, a exigenței morale, ci aceea a Cuvântului întrupat, a înțelepciunii care descoperă sensurile prin iubire, a harului care se ascunde în simbolurile sacramentale și de aceea, religia misticii are început în spatele simplității cuvântului și riturilor culturale, ce revelează necuprinderea lui Dumnezeu. În acest sens singur Dumnezeu este Mystagogul, Marele preot (hierofantul) acestor taine.⁵⁹⁰

Diferența esențială între religia revelată, care este creștinismul, și misterele antice, între „iconomia tainei” (Ef. 3,9) și misterele elenistice, între „misterul natural” al simbolismului misterelor grecești și „misterul supranatural” al doctrinei mântuirii în Noul Testament, este evidentă. De aceea cercetători precum Heinrici au putut afirma: „Dacă ar fi să ne întrebăm asupra caracterului de ansamblu al creștinismului primar acesta ar putea fi numit o religie anti-mistere, decât o religie de mistere ”, Nu se poate recunoaște, astfel la Sfântul Pavel sau, de asemenea, la

Sfântul Ignatie sau alți scriitori creștini o concesie sau o adaptare la vreun fel de limbaj de mister cât de puțin voalat.

Cu totul altfel stau lucrurile în a doua perioadă, secolul al III-lea, care nu este decât un timp al „misterizărilor” exagerate de toată gândirea antichității târzii și timpul de încorporare a misterelor în teosofia și mistica neoplatonică. În aceeași perioadă teologia și cultul Bisericii iau forme stabile fundamentale.

Cei care combat gnosticismul, descoperă cum teurgii noilor doctrine amestecă punctul de vedere creștin cu miturile și riturile de mistere. Teologii, și înainte de toți Clement Alexandrinul, începe să expună omului grec misterul Logosului în imagini care sunt familiare și prin aceasta limbajul teologic al creștinismului a primit forma sa pentru totdeauna. G. Anrich - prezintă cu prudență și erudiție acest proces care a început în Alexandria și a arătat cum o anumită terminologie de mistere s-a introdus în folosirile lingvistice ale Bisericii. Încă o dată, cu totul altfel se prezintă problema raportului între mistere și creștinism la sfârșitul religiei antice, și în perioada în care misterele universurilor se descompun. Ele nu mai sunt atunci decât o opoziție neoplatoniciană a învățaturii despre Hristos, în sensul folosit de Chiril al Alexandriei la operă literară a împăratului Iulian Apostatul pe care o consideră „o cetate elenică contra măreției lui Hristos

Creștinismul ca religie esențial revelată de Dumnezeu în Hristos nu are nici în apariția sa, nici în dezvoltarea sa nimic din lucrurile importante care ar avea de-a face cu lumea misterelor antice - indicând mai sus diferențele care le separă.

Am văzut cum din secolul al III-lea Biserica primară vine în întâmpinarea lumii grecești, a grecului „fericit de mistere”, pentru a-i explica propriile mistere în cuvinte și imagini care-i erau familiare de atâta timp. Clement Alexandrinul folosește din plin imaginile și mitologia grecească numai pentru a face accesibilă noua învățătură creștină. El nu preia însă ideile acestei mitologii, ci expune învățătura de credință folosind imaginile cunoscute celor cărora se adresa („Protreptic”, XII, 119, 1-120) în același sens, Sfântul Atanasie cel Mare spune că oamenii „întrecându-se în rele, au cutezat să înalțe ca zei pe stăpânitorii lor și pe fiii acelora, fie pentru cinstirea conducătorilor, fie din frica de tirani”, amintind între ei pe Isis și Osiris, fapt care demonstrează cunoașterea mitologiei și religiilor de mistere.

Este evidentă diferența ce caracterizează religiile de mistere și misterul creștin. Acțiunea ritului de mistere asupra inițiatului și rezultatul acesteia este unul incert. Nu se realizează prin îndeplinirea inițierii mântuirea propriu-zisă, așa cum se realizează în creștinism, ci, depășind destinul, se bucură de o existență fericită după moarte, cum afirmă Imnul către Demeter „fericit cel ce a văzut această (misterul) înainte de a pleca sub pământ!”⁵⁹¹ Ceea ce se asigură inițiatului este că el nu va fi o umbră tristă și decăzută, lipsită de forță și de memorie, lucru de care se temeau eroii homerici, ci va fi capabil să continue, să aibă parte de ceea ce caracterizează ființa umană. Deși se înregistrează un progres în această viziune personalizată asupra morții, nu se ajunge la relația creștină dintre om și Dumnezeu ca relație personală. Pentru creștin mântuirea se realizează ajungând la starea de comuniune personală cu Dumnezeu prin iubire.

Riturile de inițiere sunt de asemenea diferite ca sens și conținut. Cu toate că s-au căutat asemănări între acestea, scopul Sfintelor Taine, numite în ultima vreme de inițiere, a Botezului,

Mirungerii și Euharistiei este total diferit de cel al riturilor de mistere. Aceste Sfinte Taine nu fac decât să așeze credinciosul pe calea credinței și viețuirii creștine. Nu oferă în sine mântuirea: sunt botezat sunt mântuit, așa cum observăm în predica sectelor astăzi. Ele ne pun în relația de comuniune cu Hristos, prin harul Duhului Sfânt, pentru a putea progresa în această relație până a realiza mântuirea în Hristos. Nu se cunoaște nimic despre anumite prescripții post-inițiere în cadrul riturilor de mistere, pe când în creștinism, abia după primirea Tainelor de inițiere (Botez, Mirungere, Euharistie) începe adevărata viață creștină cu toate obligațiile care decurg din primirea acestora.

O altă diferență esențială este legată de prezența zeului și a relației lui cu inițiatul. Este clar că în cadrul misterelor nu se avea în vedere prezență reală a zeului, ci doar învățătura pe care o transmitea prin intermediul mitului. În creștinism se vorbește întotdeauna despre prezența reală a Sfintei Treimi în împărtășirea Sfintelor Taine, în Sfânta Liturghie și în toate celelalte acte de sfințire a vieții.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Autran, Ch., *Mithra, Zoroastru și istoria ariană a creștinismului*, traducere în limba română de Tudor Reu și Robert Adam, Editura Antet, Oradea 1995
2. Achimescu, Nicolae, *Istoria și Filozofia Religiei la Popoarele Antice*, ediția a II-a, Editura Tehnopress, Iasi
3. Idem, *India. Religie și filozofie*, Editura Tehnopress, Iasi
4. Arcella, Stefano, *I misteri del sole: il culto di Mithra nell'Italia antica*, Roma, 2002
5. Beck, R., *Planetary Gods and Planetary Orders in the Mysteries of Mithras*
6. Bianchi, Ugo, *Mithra and the question of Iranian monotheism*, 1978
7. Bianchi, U. and Vermaseren, M. J., *La soteriologia dei culti orientali nell'impero romano*. Leiden, 1982
8. Blawatski W. et Kochelenko, Gr., *Le culte de Mithra sur la côte septentrionale de la Mer Noire*, Leiden 1966
9. Bleeker, C. J., *Some Introductory remarks on the Significance of Initiation*, în „Studies in the History of Religions” (Supplements to Numen), vol. X, E.J. Brill, Leiden, 1965
10. Bonfante, Giuliano, *The Name of Mithra*, 1978
11. Boyce, M. and Grenet, F. A., *History of Zoroastrianism, III: Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule*, Leiden, 1991
12. Bouyer, Louis, *Mysterion. Du mystere a la mystique*, O.E.I.L. , Paris 1986
13. Briem, O. E., *Les societes secretes de mysteres*, Payot, Paris, 1951
14. Burkert, Walter, *Ancient Mystery Cults*, trad. engl. Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachussettes and London, England, 1987
15. Idem., *Mysterienterminologie bei Platon, Philon und Klemens von Alexandria*, Ed. Walter de Gruyter, Berlin 1987
16. Carcopino, J., *Aspetes mystiques de la Rome Paienne*, Paris, 1941
17. Casel, Odon Dom, *Le Mystere du Culte dans le Christianisme*, Ed. Du Cerf, Paris, 1946
18. Clauss, Manfred, *The Roman Cult of Mithras : The God and His Mysteries*, New York, Routledge, 2001
19. Idem, *Mithras: Kult und Mysterien*, Munich, 1990
20. Cooper, D. Jason, *Mithras: Mysteries and Initiation Rediscovered*
21. Cumont, Frantz, *The mysteries of Mithra*, translated from the second revised French edition by Thomas J. McCormack, Chicago, Open Court 1903
22. Idem, *Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain*, Paris, 1906
23. Idem, *La Théologie solaire du păgânisme romain*, Paris
24. Daniels, C.M., *Mithras and his Temples on the Wall*, 3rd ed., Newcastle 1989
25. Delaage, Henri, *Doctrines des sociétés secrètes, ou Épreuves, régimes, esprit, instructions, mœurs des initiés aux différents grades des mystères d'Isis, de Mithra, des chevaliers du Temple, des carbonari et des francs-maçons*, Paris, 1852
26. Dhalla, Maneckji Nusservanji, *History of Zoroastrianism*, Oxford University Press, London 1938
27. Dieterich, A., *Eine Mithrasliturgie*, Leipzig, B. G. Teubner, 1903
28. Duchesne-Guillemin, J., *La Religion de l'Iran ancien*, Paris, 1962
29. Dumezil, Georges., *Mitra-Varuna, Essai sur deux representations indo-europeenes de la souverainete*, Edite par L a montagne, 1948
30. Duthoy, R., *The taurobolium: its evolution and terminology* , Leiden, 1969

31. Eliade, Mircea, *Istoria Credințelor și Ideilor Religioase*, volumul I, ediția a II-a, traducere și postfata de Cezar Baltag, Editura Științifică, București 1991
32. Idem, *Nasteri mistice*, Editura Humanitas, București 1995
33. Ferguson, Everett, *Backgrounds of Early Christianity*, Michigan, 1987
34. Fingrut, D., *Mithraism, The Legacy of the Roman Empire's Final Pagan State Religion*, Toronto, 1993
35. Fevrier, James G., *Le Prétendu Mithra-astronome*, Paris, 1938
36. Gasquet, Amedee, *Essai sur le culte et les mysteres de Mithra*, Paris, 1890
37. Gordon, R., *Mithraism and Roman Society*, 1972
38. Harris, J.R., *Oriental Cults în Britain*, 1956
39. Hinnells, John R., *Mithraic Studies, Proceedings of the First Internațional Congress of Mithraic Studies*, I-II, 2 volums, Manchester University Press, 1971
40. Idem, *Persian Mythology*, 1997
41. Kloft, H., *Mysterienkulte der Antike, Götter, Menschen, Rituale*, Beck, Munich, 1999
42. Lincoln, B., *Mithra(s) as Sun and Savior*, Leiden, 1982
43. Loisy, A., *Misteriile păgâne și misterul creștin*, Editura București 1996
44. Merkelbach, R., *Roman und Mysterium în der Antike*, München, Berlin 1962
45. Idem, *Mithras*. Königstein, 1984
46. Nabaraz, Payam, *Mithras and Mithraism*, Lughnasa 1999
47. Oikonomides, A. N., *Mithraic Art. A Search for unpublished and unidentified Monuments*, Chicago, 1975
48. Passbecq, André, *Religions solaires et culte inițiațique de Mithra*, Paris, 1975
49. Patella, Michael, *Lord of the Cosmos: Mithras, Paul, and the Gospel of Mark*, Continuum Internațional Publishing Group - T & T C, Taschenbuch, 2006
50. Reinach, Salomon and Frost, Elizabeth, *The Morality of Mithraism*, 2005
51. Salles, Catherine, *Le culte de Sol Invictus*, Editions du Temps, Paris, 1997
52. Schön, D. *Orientalische Kulte im römischen Österreich*, Viena, 1988
53. Snijders, C. J., *De Mithrascultus*, Den Haag, 1964
54. Steiner, R., *Creștinismul că fapt mistic și misteriiile antichității*, traducere în limba română de Petru Moga, Editura Humanitas, București 1993
55. Surmely, Lise, *Dieu ancien, dieu nouveau, Mithra, l'ami des homes*, Ed. de la Lumière, Sarreguemines, 1997
56. Turcan, Robert, *Mithras Platonicus. Recherches sur l'Hellenisation phiposophique de Mithra*, Leiden 1961
57. Idem, *Mithra et le mithriacisme*, Paris, 1993
58. Idem, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, Paris, 1989
59. Idem, *The Cults of the Roman Empire*, Paris, 1991
60. Idem, *Mithras Platonicus. Recherches sur l'hellenisation philosophique de Mithra*, Leiden, ed. a II-a 1975
61. Ulansey, David, *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation în the Ancient World*. Oxford, 1989
62. Vermaseren, M. J., *Mithras, the Secret God*, trad. by Th. and V. Megaw, London, 1963
63. Idem, *Etudes preliminaries aux Religions Orientales dans l'Empire Romain*, Leiden, 1961
64. Idem, *Der Kult des Mithras im römischen Germânien*, Sttutgart, 1974
65. Vollgraff, C. W., *Vorträge und Abhandlungen*, II, Sammlung, Leipzig 1877
66. Wikander, S., *Études sur les mystères de Mithras*. I. Lund, 1951

67. Will, Ernest, *Le relief culturel Greco-romain*, Paris, 1955
68. Willoughby, Harold R., *Death and Rebirth in Mithraism*, Kessinger Publishing, 200
69. Widengren, G., *The Mithraic Mysteries of the Greco-Roman World with Special Regard to their Iranian Background*, London 1990
70. Zaehner, R.C., *Las doctrinas de los magos. Introducción al Zoroastrismo*. Buenos Aires, 1983

III. Reviste, studii, și alte publicații

1. Alters, V. J., *The Cult of Mithras in the Roman Provinces of Gaul*, „Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain” 41, Leiden, Bruxelles, 1974
2. Beaujeu, J., *Le păgânisme romain sous le Haut Empire*, în „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt”II, 16. 1985
3. Beck, Roger, *Planetary Gods and Planetary Orders in the Mysteries of Mithras*. EPRO 109, Leiden. 1988
4. Idem, *The Seat of Mithras at the Equinoxes*, în „Journal of Mithraic Studies”, 1978
5. Idem, *The Mysteries of Mithras: A New Account of Their Genesis*, în „Journal of Roman Studies”, Vol. 88, 1998
6. Beskow, P. , *The routes of early Mithraism*, în „Etudes Mithriaques”, Leiden, 1978
7. Bianchi, Ugo, *Initiation, Mystere, Gnose. Pour l'histoire de la mystique dans le păgânisme Greco-oriental*, în „Studies in the History of Religions (Supplements to Numen), vol. X, E. J. Brill, Leiden, 1965
8. Bolte, Kees W., *Secrecy in Religion*, în „Studies in the History of Religion” (Supplements to Numen), Leiden, E. J. Brill, 1987
9. Campbell, L. A., *Mithraic iconography and ideology*, în „Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain” 11, Leiden, 1968
10. Dale, Robert Martin , *The Religion of Mithra* în „The Month”, Oct., Nov., Dec, 1908
11. David, J. , *The exclusion of women in the Mithraic Mysteries*, Numen XLVII, 2 , 2000
12. Gall, H. *The Lion-Headed and the Human-headed God*, în „The Mithraic Mysteries”, en „Etudes.Mithriaques”, Leiden, 1975
13. Gnoli, G. , *Sol Persice Mithra*, în „U. Bianchi ”ed. 1979
14. Gordon, R.L., *Franz Cumont and the doctrines of Mithraism*, en J. Hinnells, „Mithraic Studies”, Manchester, 1975
15. Idem., *Image and Value in the Graeco-Roman World*, în „Studies in Mithraism and Religious Art” 1996
16. Hinnells, J., *Reflections on the bull-slaying scen*, în „Mithraic Studies” II, Manchester. 1975
17. Jaime, Lvar, *El culto de Mitra en Hispania*, în „Memorias de Historia Antigua 5”, Oviedo, 1981
18. Koppers, W., *Zum Ursprung des Mysterienwessens im Lichte von Völkerkunde und Indologie*, în „Eranos-Jahrbuck”, XI, 1944
19. Liebeschuetz, W., *The Expansion of Mithraism among the Religious Cults of the Second Century*, în Hinnells ed. 1994
20. Neri, Ilaria , *Mithra Petrogenito. Origine Iconografica E Aspetti Culturali della Nascita dalla Pietra*, în „Religion”, nr. 20, Juin , 2001
21. Nock, A. D., *The genius of Mithraism*, în „Journal of Roman Studies” XXVII ,1937
22. Richmond, I. A., *The cult of Mithras and its temples at Carrawburgh*, în R.L.S. Bruce-Mitford (ed) Recent Archaeological Excavations in Britain,1956

23. Richmond, A. and Gillam, J.P., *The Temple of Mithras at Carrawburgh*, în „Archaeologia Aeliana” 4th series, XXIX 1951
24. Ries, J., *Le Culte de Mithra en Iran*, în „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt” 1985
25. Schwartz, M., *Cautas and Cautopates, the Mithraic Torchbearers*, în „Mithraic Studies II”, Manchester. 1975
26. Speidel, M., *Mithras-Orion, greek hero and roman army god*. EPRO 81, Leiden. 1980
27. Swerdlow, N., *Review Article On the Cosmical Mysteries of Mithras*, în „Classical Philology”, 86 1991
28. Thieme, P., *Mithra in the Avesta*, în „Etudes Mithriaques” IV. Leiden, 1976
29. Tountain, J., *La legende de Mithra*, în „Revue de l'histoire des religions”, 1902, XLV, Paris
30. Turcan, Robert, *Le sacrifice mithriaque: innovations de sens et de modalites*, în „Entretiens sur l'antiquite classique (Fondation Hardt)” 27, 1981
31. Idem, *Salut Mithriaque et Sotériologie néoplatonicienne*, în S.C.O. ,1982
32. Idem, *Note sur la liturgie mithriaque*, în RHR ,IV, 1978
33. Ulansey, David, *Solving the Mithraic Mysteries*, în „Biblical Archaeology Review”, vol. 20, September/October 1994
34. Idem, *The Mithraic Mysteries*, în „Scientific American”, vol. 261, nr. 6, 1989
35. Vermaseren, M.J., *The Miraculous Birth of Mithras*, în „Mnemosyne”, IV, 3-4, 19
36. Versnel, H. S., *Some reflection on the relation magic-religion*, Numan, vol. XXXVIII, Facs. 2
37. Vollgraff, W., *Une inscription gravee sur un vase cultuel mithriaque*, în „The Classical Review”, New Ser., Vol. 6, No. 2 ,Jun., 1956
38. Widengren, Geo, *Some Reflections on the Rites of Initiation*, în „Studies in the History of Religions (Supplements to Numen), vol. X, E. J. Brill, Leiden, 1965
39. York, M., *The Mithraic tauroctony as a derivative of an Indo-european Soma/Haoma Sacramental Cult*, în „Journal of Indo-European Studies” 21, 3-4 ,1993